

Margareta Manu Magda

INCIDENTELE ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI

1. INTRODUCERE

Lucrarea urmărește modul în care *valorile pragmatice și structura sintactică* ale unor *enunțuri incidente*, ocurente în planul dialectelor românești actuale¹, se regăsesc în *limba română timpurie* (identificate în texte românești scrise din secolele XVI–XVIII).

Considerând că *incidența*, în acord cu literatura de specialitate (atât tradițională, cât și modernă), reprezintă o *categorie concomitent sintactică și pragmatică*² a cărei principală caracteristică stilistică este apartenența fenomenului la *varianta vorbită a limbii*, ne propunem pe de o parte, să înregistrăm, pe coordonata investigată, trăsăturile arhaice, conservatoare, și pe cele inovatoare, în scopul de a oferi date suplimentare, necesare delimitării graiurilor muntenești (în speță consemnate în TDM III) în contextul dacoromânei și pe de altă parte, să arătăm că anumite forme verbale incidente, prezente în graiurile muntenești, similare cu cele identificate în texte din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea (v. *Surse*), reprezintă un fapt de continuitate între româna veche și dacoromâna actuală, constituind o importanță sursă de informație pentru studiile de *dialectologie istorică*.³

2. INCIDENTELE ÎN LIMBA VORBITĂ: GRAIURILE MUNTENEȘTI⁴

Construcțiile incidente caracterizează, în primul rând, *vorbirea populară și familiară*, structura acesteia fiind influențată de specificul organizării comunicării orale.⁵

¹ În abordarea materialului lingvistic, vom adopta, ca punct de plecare, clasificarea graiurilor dacoromâne în două ramuri mari: *grupul de sud-vest* și *grupul de nord-vest*. Pentru prezentarea acestei probleme, vezi sinteza, mai recentă, a lui Saramandu/ Nevaci 2013: 108–129.

² Construcțiile incidente „constituie un fenomen de *discontinuitate sintactică*, creată de intersectarea a două structuri sintactice independente, aparținând unor planuri diferite ale comunicării: mesajul comunicat (structura *primară*) și mesajul subsidiar al locutorului sau vorbitorului (structura *incidentă*).” (GALR 2008, II: 802). „Construcțiile incidente reprezintă un fenomen de *oralitate populară sau cultă*.” (*Idem*: 743) Cf., în acest sens, și GA 1966 II: p. 422; Avram 1997: 326–327; Diaconescu 1992: 121–146; Felecan 2002: 38–43; GALR 2008 II: 802).

³ Cf., în acest sens, Pană Boroianu 1984.

⁴ Menționăm faptul că lucrarea de față își bazează rezultatele pe un studiu de corpus din volumul TDM III, incluzând materialul dialectal cules în punctele NALR Muntenia 786–870, cu localități ce gravitează în jurul Bucureștiului (utilizând, deci, un limbaj mai apropiat de *româna colocvială*).

Sub aspectul *complexității structurii sintactice* și sub cel *al variației funcționale*, incidentele sunt dependente, în mare măsură, de *tipul structural comunicativ* specific unei anumite arii lingvistice, fapt ce justifică frecvența ridicată a acestor construcții și diversitatea lor în graiurile românești sudice.⁶

2.1. Planul sintactic

Componența celor două structuri, implicate în incidență, este diferită, atât din punctul de vedere al numărului de constituenți, al relațiilor sintactice angajate, cât și al tipologiei enunțului.⁷

A. În funcție de *gradul de complexitate* al construcției incidente, graiurile muntenești înregistrează:

a) o *structură simplă*, cu un *singur component*, alcătuită dintr-un cuvânt aparținând la diferite clase lexico-gramaticale (1); un grup locuțional (2);

- (1) „**Doamne**” zice „c-ai scăpat” ce/ „**zău mare lucru!**” (TDM III: 4)
 (2) **și în fine** l-a pus la cale alde părinții.../ (TDM III: 151)

b) o *structură dezvoltată*, cu mai multe componente sintactice

– *enunțuri propoziționale independente*: asertive (numeroase) (3), interogative, în special retorice, (foarte numeroase) (4), imperative (foarte numeroase) (5), exclamative (extrem de numeroase, redade, cel mai adesea, prin interjecții cu funcție expresivă, singure (6) sau asociate cu alte alocutivite (6, 7), sau prin *expresii clișeizate* (7);

- (3) *și-i dă și muierei o vodcă/ aia-i cea mai tare băutură aea// și muierea iera bețivă// iera cea mai tare... băutură aea//* (TDM III: 2)
 (4) *Doamne/ Doamne! ce o [K] cine mă puse? mă lipseam și dă o sută dă lei/ nu dă doi poli// ce să mă fac io acu/ mă și-mbolnăvesc/ cum să mă_ug noaptea ieu...//* (TDM III: 2)
 (5) *nij_nu înjura bre! nij_nu înjura/ auz!* (TDM III: 670)
 (6) „**dă-i andreico**”/dă-i/ bate-o/ țâpă ieu „**auoleo!**” „**auoleo!**” // (TDM III: 35)
of/ Doamne!/ că cât mă gândesc/ (TDM III: 35)

⁵ „Structurile discursive sunt construite, mai ales, *prin adăugare* și, mai puțin, prin subordonare, pentru că determinarea sensului nu este dependentă numai de gramatică, ci și de ansamblul datelor situației comunicative.” (GALR 2008, II: 830–831)

⁶ În acest sens, pentru tipul comunicativ munteneș a fost identificată, ca modalitate comunicativă dominantă, o schemă argumentativă bazată pe un comportament persuasiv *explicit, emoțional, ofensiv*, argumentația fiind susținută de un set de suporturi lingvistice bazat pe folosirea diferitelor mijloace ale *intensificării*.

⁷ „Structura primară este, de obicei, un enunț propozițional de orice tip (asertiv / interogativ / imperativ / exclamativ, complet / eliptic), care poate fi independent, inclus într-o frază, ca regent sau ca subordonat... Exceptând formulele incidente vocative, structurile incidente simple sunt, în general, echivalente cu un enunț, fiind constituite din elemente cu valoare predicativă (*adverbe, interjecții*) sau pot reprezenta enunțuri eliptice.” (GALR 2008, II: 802–803)

(7) „*nea toma/te rog*” *zîce/* „*pă bătrânețea dumitale*” *zîce/* (TDM III: 113)

– *grupuri sintactice* (cele mai multe aparținând unor enunțuri eliptice): nominale (10); verbale (11), adverbiale (12), prepoziționale (13)⁸;

(10) *pune bani acolo/ batiste/pâine/ țuică/ vorba ceea/ d-astea...* (TDM III: 33)

(11) *ce să mai fag_la urmă/ țâpam așa /s-a căznit...iel să-i puie lumânarea-n mână/* (TDM III: 35)

(12) *ceapa/ sigur// ceapa-i cea mai...* (TDM III: 23)

(13) *a vorbit cu ea acolo/ a pupat-o /mă rog a [K] după cum erea... obicei... băieților//* (TDM III: 605)

– *fraze cu structuri diferite*, alcătuite din: propoziții principale, coordonate (14), propoziție principală, regentă a unor propoziții subordonate (15), propoziție subordonată într-o structură frastică eliptică (16), propoziții principale cu mai multe subordonate (17).

(14) *iel cunoștea tot regimentu // și...dumneata scrii ce-ți spui io?/ sau înregistrează_ăsta?//* (TDM III: 11)

(15) *să dă uordin dă sara/ că iera nasturi d-ăea galbeni / și-i frecai dă te uitai în iei ca-n oglindă//* (TDM III: 12)

(16) *m-am dus la un camarad al meu d-aij_dîn sat/ că șădea mai colea așa/ a murit /andrei lintaru// că iel făcea armată dă vreo șase ani...* (TDM III: 11)

(17) *nu știu pă une m-a băgat în spitălu_ăla/ nu știu pă unde mai m-a scos// că io ieram rătutită// și băiatului ăluî mare i-a veni_rău/ acolo-n spitălu//* (TDM III: 37)

B. În funcție de *modul de articulare sintactică* a celor două enunțuri (primar și incident), se pot distinge: *construcții incidente independente* (18); *construcții incidente legate*, formal și aparent, cu elementele de relație care sunt *conectori pragmatici ai comunicării globale*: *mărci de coordonare* (19), *mărci de subordonare*, (preponderent *relative*, având la bază adverbe relative: *după cât, pe cât, pre cât, după cum* etc.; acestea pot exprima, uneori, relația enunțului incident cu o regentă subînțeleasă, în cadrul unei fraze incidente) (20); cele mai frecvente conective subordonatoare conjuncționale sunt *de tip cauzal* (21) (Vulpe 1980: 34); *construcții incidente imbricate, împletite cu enunțul primar* (22);

(18) *și-l sămănam cu mâna// nu ierea mașini// îl sămănam cu mâna/* (TDM III: 26)

(19) *că cică-i bun dă leac/ dă friguri/ dă... m!// da_ăsta pomenită dîm_bătrâni/ da io nu știu//* (TDM III: 607)

⁸ Gabrea (1965: 540) le consideră incidente legate, indicând izvorul comunicării; această categorie abundă în TD cu subiecte fixe.

- (20) *picere de-alea cum le numim noi pă țărănește/ lie numia o claiie//* (TDM III: 26)
- (21) *uite m-a feri Dumnezău/ n-am răcit// că erea tuamnă//* (TDM III: 32)
- (22) (moașa) *pleca după ce... [...] până-n ziuă/ c-ai- cea că... treacă gardu repede// să nu vază lumea cu pâinea// așa ierea obicei/ ș-acu tot așa cu t [K] ursătuorli ieste//* (TDM III: 33)

C. Din punctul de vedere al *topicii*, inserția construcției incidente în enunțul primar este liberă, realizându-se după orice component al structurii acestuia, prin intercalare (23), în cazul enunțului întrerupt, sau, prin alăturare, la sfârșitul enunțului (24).

- (23) *făcea ruost uomu dă niște butur/ așa-i spunea/ mari așa și groase//* (TDM III: 29)
- (24) *și unu mai vuorbăreț/ mai îndrăzneț/ a-nfibt mîinili-n a bătână/ cum să zîce//* (TDM III: 21)

2.2. Planul pragmatic

S-a putut constata că toate lucrările de gramatică pun în prim plan, în definirea incidentelor, *funcția* lor *discursivă*.⁹ A fost remarcat, de asemenea, faptul că cele două structuri sintactice independente, implicate în incidență, aparțin unor planuri diferite: unul de bază, înscris pe axa purtătoare de informație fundamentală, denumit *plan al comunicării (dictum)*, adică mesajul comunicat, și unul supraordonat, prin care, fie că se dau informații asupra conținutului bazei, fie că se exprimă o atitudine a vorbitorului față de cele comunicate, denumit *plan interpretativ (modus)*.¹⁰ Din punct de vedere discursiv, construcția incidentă, deși reprezintă un plan distinct al comunicării, se înscrie într-o anumită continuitate, care impune o raportare a mesajului locutorului, cel al interacțiunii verbale directe sau cel al *dialogului extern (planul dialogal)* la cel al interacțiunii verbale implicate în text sau cel al *dialogului intern (planul dialogic)*.¹¹

În perspectivă *pragmatică*, *incidentele* prezintă următoarele structuri: *construcții incidente alocutive* (orientate spre alocutor, de tipul formulelor de adresare sau de apel),¹² *construcții incidente de raportare a vorbirii directe* (constituind enunțul-cadru, reprezentat de grupul verbal al unui verb *dicendi*, care

⁹ Cf., între altele, și GA 1966, II: 422, „Se numesc incidente cuvintele și construcțiile care aduc o comunicare suplimentară în interiorul unei comunicări de bază.”

¹⁰ Cf. Diaconescu 1992: 121–146. Termenul *supraordonat* nu se referă la ierarhia sintactică.

¹¹ Cele două planuri pot sau nu să se întrepătrundă (v. Bres / Nowakowska 2006, *apud* Măgureanu 2008: 284).

¹² TD furnizează un material foarte bogat de forme care se pot constitui într-un *sistem al adresării specifice limbii române vorbite regional*. Formele de adresare sunt diferite de la o regiune la alta și variază în funcție de coordonatele: *vârsta*, *grade de rudenie* (v. și forme de adresare inversă), *relații de ± egalitate între subiecți*, *mărcile discursive fatice*, *prezentativele*, mărci care redau *starea afectivă a vorbitorului*, *clișee*. Pentru tratarea alocutivelor în graiurile populare v. Manu Magda 2015, 2016a.

descrie contextul comunicativ),¹³ *construcții incidente metadiscursive* (de tipul comentariului care arată atitudinea vorbitorului de apreciere, dezaprobare, gradul de convingere asupra celor comunicate, exprimate prin *modalizatori adverbiali, interjecții prezentative* sau enunțuri cu același rol), *construcții incidente cu funcție expresivă*, prin care se transmit *stări și sentimente* (exprimate prin *interjecții, structuri exclamative, formule de invocare, formule de imprecuație* etc.), *construcții incidente cu rolul de conectori pragmatici ai enunțurilor de tip concluziv, causal, concesiv etc.*, *construcții incidente fără rol semantic*, de tipul *automatismelor verbale* (cuvinte sau construcții folosite nejustificat, fără a comunica ceva, golite de sens sau cu un sens șters, repetate abuziv dintr-o deprindere devenită tic verbal).

O influență decisivă, în planul structurării incidentei, pentru exprimarea și înțelegerea *relației interlocutive*, o are *prezența interlocutorului*. Astfel, construcțiile incidente sunt diferențiate, din punct de vedere semantico-funcțional, potrivit rolului diferit pe care îl are mesajul locutorului în cadrul comunicării, precum și al tipului de mesaj pe care îl reprezintă.¹⁴

Este demonstrat faptul că amplificarea acțiunii funcției conative, fatice și ludice (prin utilizare repetată, cu anumite valori, în contexte identice a unor forme lingvistice) în comunicarea vorbită, are drept consecință, *în diacronie*, o tendință de *pragmatizare*¹⁵ a unor *indici de alocutivitate* sau de *expresivitate*, care tind să devină *mărci comunicative* (de exemplu, *stereotipizarea unor formule de politețe, de apel sau de adresare*, proprii registrului oral al exprimării¹⁶ etc.).

Dezvoltarea unei tendințe spre *clișeizare* are ca efect crearea unor *resurse ilocuționare standardizate* ale unei comunități lingvistice care, fiind ușor de preluat și memorat, sunt *retransmise, conservate și utilizate, în timp, în noi contexte comunicative (vorbite sau scrise)*. Ne vom referi, în continuare, la unele dintre aceste formule, identificate atât în limba actuală vorbită regional, cât și în textele românei vechi (ca mărturii de limbă vorbită timpurie, conservate în scris).

În anumite contexte comunicative, elementele verbale, fixate în forma morfo-sintactică, menționată mai sus, funcționează ca *interjecții secundare*, modificându-și încadrarea gramaticală inițială.¹⁷ Acestea pierd rolul de adresare sau de chemare, ca în situațiile când sunt folosite cu sensul propriu, fiind utilizate în exprimarea unor *reacții emotive*.

A. Categoriile de alocutive pragmatizate

a) Alocutive pragmatizate provenite din substantive:

– *nume de rudenie (25a,b)*;

¹³ Pentru tratarea acestui subiect, v. Bălășoiu 2004.

¹⁴ „Grație expunerii adresate, destinatarul încetează a fi o entitate abstractă, virtuală, devenind parte integrantă a unei construcții dialogale, în care i se atribuie rolul de confident, dar și de coparticipant la formarea textului.” (Cvasnii Cătănescu 2006: 75)

¹⁵ Pentru tratarea problemei *pragmatizării*, cf. Dostie 2004: 21 și urm.

¹⁶ Pentru descrierea diferitelor tipuri de alocutive, vezi, între altele, GALR 2008, II: 883–897 precum și Magda 2005.

¹⁷ Cf. GALR 2008, I: 677.

- (25) a. „mă **taică**” zîc/ „io ştiu ce să **fag?**” zîc/ (TDM III: 110)
 b. ş-am zăcu **măiculiţă!** pînî când m-am dăşelat în pat// (TDM III: 8)
- substantive din sfera religioasă (26ab);
- (26) a. „**aoleo!**«**Doamne pupare-aş**» zîc/ ăsta mă mănâncă / ăsta ie lup/ ce mai? **Doamne! Doamne!**” (TDM III: 154)
 b. „ce **dracu/ mă/ să fie?**” ice// (TDM III: 3)
- termeni de adresare/ substantivali sau adjectivali frecvent folosiți (27);
- (27) „**didă** pupate-aj /dacă mă duce neica acasă cu sania/ io mai mă duc... (TDM III: 155)

b) Alocutive pragmatizate provenite din interjecții propriu-zise: prezentative cu diferite funcții argumentative sau stilistice precum dinamizarea comunicării (28a), funcție citațională (28b), funcție expozitorie (28c); hortative (în texte monologate, asociate cu imperativul unor verbe de mișcare) care funcționează în calitate de *conectori discursivi*, având o valoare excesiv mobilizatoare (29a) sau demobilizare (29b) sau marcând diverse *roluri argumentative* (dirijând decodarea intențiilor cu care a fost formulat un enunț) (29c); cu funcție expresivă (singure sau asociate cu alte alocutive) (30a,b,c)

- (28) a. „**uite uite** / mi-a luat efectili”// (TDM III: 11)
 b. „**uite ce** te rog pă matală”/ zîce!... (TDM III: 110)
 c. „păi” zîc „**uite așa/ un câine turbat erea**”/ (TDM III: 116)
- (29) a. nu beau Țu.../ nimic/, **hai**”/ și „**hai**” și „**hai**” // (TDM III: 2)
 b. zîcea „**lasă** mamă să te Țiu trei ze_j dă ani...”// (TDM III: 261)
 c. **hai/ scoate** tata bani dim_buzunar să plătească/, **nimic**” ce „nu luai ieu bani?” zîce/ iel/, „nu luai ieu bani? **hai să facem**”// (TDM III: 72)
- (30) a. „dă-i andreico”/ dă-i/ bate-o”/ Țăpă ieu „**auoleo!**” „**auoleo!**” // (TDM III: 35)
 b. of/ **Doamne!**/ că cât mă gândesc/ (TDM III: 35)
 c. „**aoleo!**” „**Doamne pupare-aş**” zîc/ „ăsta mă mănâncă / ăsta ie lup/ ce mai? **Doamne! Doamne!**” (TDM III: 154)

c) Formule (sintagme, propoziții) clișeizate: cu funcție rezumativă (31a,b,c), servind la performarea unor acte de vorbire (*reproș* (32a,b), *obiecție* (32c), *contestare* (32d,e,f), *înjurătură* (32g,h,i), *jurământ / confirmare* (32j,k)), cu funcție fatică (33a,b), cu funcție expresivă (34), interogații (*prezentative* (35a), *citaționale* (35b) *conclusive* (35c)), exclamații (36a,b), cumul de mărci în forme dialogate (37a–d).

- (31) a. *ș-nu sîn_ bună dă nimic/ ș-o fi ș-o păfi/* (TDM III: 5)
 b. *că „hire-ai a cutăruia”* (TDM III: 7)
 c. *„nu/ stai futu-ț”/ cum e la armată//* (TDM III: 11)
- (32) a. *„bini mă/maică/ tu” ce „și cu servici și cu rost/cu cutare”/* (TDM III: 5)
 b. *„da ce trăiv-ar Dumnezău/ az venit” zîce „atâta drum...”/* (TDM III: 21)
 c. *„dom-costică”/ zic/„io văd cu ochiu”/ zîce „ce vorbej-mă?” iel//* (TDM III: 71)
 d. *zic: „ce dacă/ ce dacă/ nu mi-e frică mie/* (TDM III: 73)
 e. *„e! păcatili tele lup”!* (TDM III: 155)
 f. *„fuj_ mă de-acilea mă/ nu vez mă/ că ie și arsă?”//* (TDM III: 235)
 g. *„ai avu-pă dracu/ fiț-ar averea a dracu” ce/* (TDM III: 5)
 h. *„bă” zîce „fi-ț-ar cîinili al iaca cui” iel// zîce „ăsta ie turbat”...//* (TDM III: 116)
 i. *„împăcați-vă mă/ dă-te dracu mă” zîce//* (TDM III: 481)
 j. *pă cuvânt dacă vă mint/ asta ie faptă întâmplată dă mine personal/* (TDM III: 42)
 k. *„zău! ie un lup”//* (TDM III: 155)
- (33) a. *uite-așa pă asta/ pă pleop-aia/ auz dumneata?//* (TDM III: 55)
 b. *avean_voie/ sigur/ vorbeam//* (TDM III: 605)
- (34) *ș-într-o zi / a dat Dumnezeu/ ș-a făcut copiii... pă Leana//*(TDM III: 618)
- (35) a. *și ce-a zîs soacră-sa?/ „ai mitică” zîce/* (TDM III: 20)
 b. *ce să vezi dumniata?* (TDM III: 52)
 c. *muartă/ ce mai/ierea muartă//* (TDM III: 36)
 d. *vai de mine! cum se face mămăliga?//* (TDM III: 6)
- (36) a. *„Doamne ferește!” zîc/* (TDM III: 86)
 b. *ce „aoliu! taci că chiar nu te-a mâncat” zîce//* (TDM III: 155)
- (37) a. *acuma o nepoată d-a mea/ verișoară zis-a ei... a știut tot // îi spui și astăzi: „fa!...tu ai știutu!”// „uite/ poa să mă chiarză Dumnezeu aci// n-am știut dădică mario!/ zău n-am știut!”// „fa/ nu-z mai da zău/ c-ai știut tot”//* (TDM III: 555)
 b. *„nea toma/te rog” zîce/ „pă bătrânețea dumitale” zîce/* (TDM III: 113)
 c. *„păi cât/ că cât?”/ că nu știu ce?/„lasă mă/ vez” „nu să poate!”//* (TDM III: 71–72)
 d. *„auleu! nea neacșule! ia mai stai aici să-s spui ceva// un lup”/... „în deal/ un lup!/ ce mai” / „fuj mă d-aci”//* (TDM III: 154–155)

d) *Formule (sintagme, propoziții) clișeizate de marcarea a politeții verbale (urare/solicitare (38a), rugăminte (38b–d))*

- (38) a. „**bine te-am găsit nune mare/ cinstiz nune... nune mari nu vă supăraț/ venim aice-așa!**” zîce / „**cu daruri la dumneavoastră!**” (TDM III: 58)
- b. „**domle**” zîc/„**uite care ie socoteala**” zîc/ „**nu vă supăraț!**” io am zîs că trag și io într-o curte dă oameni cinstiți...” (TDM III: 112)
- c. „**nea toma/ te rog**” zîce „**pă bătrînețea dumitale**” zîce „**nu mai spune**” zîce „**în sat ce s-a-nîmplat la noi în curte...**” (TDM III: 113)
- d. „**didă pupa-te-aș/ dacă mă duce neica acasă cu sania/ io mai mă duc...**” (TDM III: 155)

e) Graiurile populare înregistrează o categorie de incidente pragmatizate cu funcție specială de *intensificare afectivă* exprimate prin alocutive de tipul „*Mamă!*”¹⁸ și „*Doamne!*”. Acesta din urmă prezintă un comportament similar în graiuri cu cel din româna timpurie (atât religioasă cât și laică). Mecanismul *intensificării* are două componente (una explicită și una implicită): *adresarea directă*, realizată prin apel la alocutivul „*Doamne!*” a dobândit valoare interjecțională în special datorită *conținutului său afectiv special*, conținută în exclamația nominală; enunțarea termenului evocat presupune implicarea unui *martor subiectiv* în aprecierea, conținută în construcția exclamativă care succede exclamației nominale, și implicarea unui act lingvistic de *prezentare (uite!)*.

Intensificarea se poate realiza prin *repetiție*¹⁹: repetiții identice (39a); repetiții modificate (39b); intensificarea prin combinația cu alte exclamații (39c,d).

- (39) a. **Doamne/ Doamne!** cine mă puse... (TDM III: 2)
- b. „**Doamne**” zîce „**c-ai scăpat**” ce/ **zău mare lucru!**” (TDM III: 4)
- c. „**Doamne ferește!**” zîc / (TDM III: 197)
- d. „**aoleo! Doamne pupare-aș**” zîc/ **ăsta mă mănâncă / ăsta ie lup/ ce mai?** (TDM III: 154)

Formațiunea în discuție contribuie la reliefaarea sensului enunțului pe care îl prefătează, funcționând și ca *operator de focalizare* sau de *gradare* (40); respectivele enunțuri includ, în primele poziții din șirurile sintagmatice, prin care se realizează, elemente exclamative de tipul pronumele (adjectivul) *ce* urmat uneori de adverbul *mai*, de prepoziția *de* sau de amândouă; adjectivul pronominal *cât* (singur sau urmat de prepoziția *de*); *unde, cum, unde nu*, conjuncția *că* (însoțită, în anumite construcții, de adverbul *mai*, situat la distanță față de conjuncția *că*).

- (40) **of! Doamne!** / **că cât mă gândesc câteodată...** / (TDM III: 35)

¹⁸ Pentru analiza alocutivului pragmatizat „*Mamă!*” în limba română actuală, v. Manu Magda 2009.

¹⁹ GALR 2008, II: 778–779.

3. INCIDENTELE ÎN LIMBA SCRISĂ: ROMÂNA VECHĂ

Textele românești vechi investigate înregistrează o serie de construcții incidente, unele având trăsături sintactice și pragmatice similare cu cele identificate în materialul dialectal consultat.²⁰ În acest sens, româna veche (în forma ei scrisă) prezintă elemente lexicale specifice oralității colocviale sau trăsături asociate oralității din rațiuni datorate nivelului de dezvoltare socioculturală (elemente aparținând unor varietăți diatopice – graiuri – și / sau diastratice – limbaj popular, familiar).²¹ Incidentele, fiind încadrate în sfera *fenomenelor de oralitate*, specifice *variantei nonnormate ale limbii*, tulbură construcția textului, favorizând dezordinea sintactică, ambiguitatea semantică și incoerența pragmatică. În cazul textelor de limbă veche, aceste fenomene sunt mai pregnante decât în textele recente, date fiind: faza incipientă a constituirii unei norme literare, amestecul de coduri (limbi, dialecte, stiluri) și fluctuațiile de forme.²² Nu în ultimul rând, *lipsa unor indicii grafice* coerente face adesea dificilă identificarea și interpretarea enunțurilor vizate.

Vom prezenta, mai jos, câteva dintre *mărcile* semnificative pentru coordonata investigată.

Sunt prezente, în mod curent, *alocutivele de adresare familiară* ce se regăsesc în româna populară actuală: *nume de rudenie (41a,b)*; *nume proprii laice (de obicei, cu vocativul marcat (41c,d))*; *termeni de adresare/ substantivali și/ sau adjectivali clișeizați (41e-h)*;

- (41) a. *Derept aceia rog pre voi, fraților și surorilor, toate alalte să le lăsăm.* (CC².1581: 74)
 b. *Părinte, laudă ție dau.* (CC².1581: 96)
 c. *Că mă văzuș, Tomo, crezuș* (CC².1581: 134)
 d. *Și aceasta zise, cu glas mare strigă: „Lazare, vino afară”.* (CC².1581: 99)
 e. *Ascultați, frați dragi.* (CC².1581: 62)
 f. *Voi, iubiților creștinii lu Dumnezeu* (CC².1581: VIII)
 g. *Vino, luminate proroce Zaharie!* (CC².1581: 190)
 h. *Duceți-vă de la mine, blăstemaților, în focul veacilor!* (CC².1581: 601)

Nu lipsește *vocativul numelui* sau al *pronomelui personal (42a)*, sau *numai vocativul formulei de adresare* însoțit de un verb performativ **(42b)** sau în contextul unor *construcții imperative (42c)*.

²⁰ Materialul-suport al studiului nostru a fost extras din două corpusuri de texte din secolul al XVI-lea (vezi *Surse*), relevante pentru două tipuri stilistic-funcționale diferite: pentru *textele liturgic/omiletice (traduse și originale)* și pentru *textele laice (originale)*; primul tip transpune situații de comunicare *formală*, iar cel de-al doilea tip situații de *comunicare formală și semiformală*.

²¹ Literatura omiletică vizează, în general, „construirea textului ca dialog cu cititorul”; scrisorile *conțin comunicări* purtate în scris („artificializate” prin distanța în spațiu între interlocutori și distanța în timp dintre „replici”), care se realizează în *variante oficiale și familiare*.

²² Cf., în acest sens, Manu Magda 2014 și 2015.

- (42) a. **Bane Mihalcio și tu, vistiăar Stoico, dau-vă în știre.** (DÎ. Scrisoare*, 26 ianuarie 1600)
 b. **Domne, rog domnetale se me asculta** ačaste nevoia mele. (DÎ, Scrisoare, [11 mai 1594])
 c. **Adu-ți aminte, o ome, de moartea ta** (CC².1581: 42)
 d. **Așa să știț voi, oameni buni și neguțători, cum am vândut a me ocină...** (DÎ, XVI Zapis de vânzare *J. Prahova, 27 octombrie c. 1597–1600)

Construcțiile incidente cu funcție expresivă sunt mărci de oralitate, cu rol de intensificare sau reliefare, care apar foarte frecvent în textele vechi sub forma *propozițiilor exclamative* și a *interjecțiilor primare* (43a–c) sau a *interjecțiilor secundare* și a *formulelor de invocare pragmatizate* (43d).

- (43) a. **O, vai de noi, mare rău iaste pre noi că perimu acum!** (DÎ: XVIII Târgoviște [1599])
 b. **Iată amu, fraților, că trecu iarna!** (CC².1581: 88)
 c. **O, glasul cu dulce în auzire! O, câtă cinste, nezisă și nespusă, că zise „blagosloviții de PARINTEle meu!”** (CC².1581: 15)
 d. **Tot norocul creștinătății iaste aruncat pre aceaste 2 țări, că, DUMNezeu să ferească, de-ară apuca turcul în ceaste 2 țări, ară fi peirea a toată creștinătatea, cum să ne ferească DUMNezeu de acea nevoie.** (DÎ: XXXIII Transilvania [1600])

Adresarea politicoasă impune asocierea pronumelor personale incluse în forma verbului, cu *forme ale pronumelui de politețe* (pentru persoana singular *dumneata* (44a) și pentru plural *dumnevoastră* (44b)).

- (44) a. **Să știi dumneata că tuturoru toate peceluituri<le> dumniiii-tale s-au ținut în samă** (DÎ, LXXIX 1591–1592)
 b. **Și așa să știți domnievoastră** (DÎ, XVIII 1599)

– *Substantivele din sfera religioasă*, aparținând stilului bisericesc al textelor vechi (45ab), s-au perpetuat și în limbajul cotidian actual, în formă pragmatizată, ilustrat de TD consultate.

- (45) a. **Cu lacrimi strigă și zise: „Crez, DOAMne! Ajută necredinței mele!”** (CC².1581: 33)
 b. **Doamne, spăsește-ne!** (CC².1581: 109)
Isuse, fiul Domnului (CC².1581: 255)

5. CONCLUZII

Compararea enunțurilor incidente, (1) extrase din TD și (2) cele selecționate din texte românești vechi, conduce la următoarele constatări:

– ambele categorii de incidente (1 și 2) au în comun apartenența lor la *vorbirea familiară*;

– pe baza *mărcilor de oralitate*, identificate în texte de română timpurie, se poate afirma că, pe coordonata studiată, româna vorbită nu a suferit mari modificări în timp, conservând formele de comportament lingvistic originar și în româna actuală;

– numeroși termeni bisericești vechi mai pot fi identificați în limba vorbită actuală, în forma unor *enuțuri alocutive pragmatizate*.

SURSE

- CC².1581 = Diaconul Coresi, popa Iane, popa Mihai, [1581], *Evanghelia cu învățătură*, Brașov, publicată de Sextil Pușcariu, Alexie Procopovici, București, Socec, 1914.
- DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, 1979, Introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei.
- TDM III = *Texte dialectale Muntenia III*, publicate de Costin Bratu et alii, București, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, 1976/1987.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Humanitas, 1997.
- Bălășoiu 2004 = Cezar Bălășoiu, *Discursul raportat în textele dialectale românești*, <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/balas/index.htm>.
- Cvasnii Cătănescu 2006 = Maria Cvasnii Cătănescu, *Retică publicistică. De la paratext la text*, București, Editura Universității din București.
- Dostie 2004 = Gaétane Dostie, *Pragmaticalisation et marqueurs discursifs*, Bruxelles, Éditions Duculot, 2004.
- Diaconescu 1992 = Ion Diaconescu, *Sintaxa limbii române. II. Relațiile sintactice*, București, Editura Recif, 1992: 121–146.
- Dimitriu 1974 = Corneliu Dimitriu, „Observații în legătură cu raporturile sintactice” în AUI, secția de Lingvistică, XX, 1974: 9–22.
- Felecan 2002 = Nicolae Felecan, *Sintaxa limbii române. Teorie. Sistem. Construcție*, Cluj-Napoca, Dacia, 2002.
- Felecan / Manu Magda 2010a = Daiana Felecan / Margareta Manu Magda, „Dialogal și dialogic: cazul enunțurilor incidente în limbaromână actuală”, în Ionescu-Ruxăndoiu Liliana/Liliana Hoinărescu (coord.), *Dialog, discurs, enunț. In memoriam Sorin Stati*, București, Editura Universității din București: 261–281.
- Felecan / Manu Magda 2010b = Daiana Felecan / Margareta Manu Magda, „Enunțul incident, ca expresie a polifoniei, în limba română actuală vorbită”, în Saramandu N., M. Nevaci, C. I. Radu (eds.), *Lucrările celui de-al treilea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 20–21 noiembrie 2009*, București, Editura Universității din București: 385–397.
- Gabrea 1965 = Maria Gabrea, „Construcții incidente. Aspecte morfologico-sintactice și stilistice”, în LR, XIV, 1965 nr. 5: 533–534.

- GA 1966 = Gramatica limbii române. II [GA] (ediția a II-a revăzută și adăugită), București, Editura Academiei R.S.R, 1966.
- GALR II 2008 = GALR 2008, Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, I–II, București, Editura Academiei Române, tiraj nou, revizuit: p. 802–807.
- Manu Magda 2009 = Margareta Manu Magda, „Un alocutiv pragmatizat în limba română: *mamă!*”, în LR, LVIII, 2009, nr. 2: 230–238.
- Manu Magda 2014 = Margareta Manu Magda, „Forme de exprimare a modalității alocutive în graiurile populare”, în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Cluj, Editura Mega.
- Manu Magda 2015 = Margareta Manu Magda, „Un caz de eterogenitate lingvistică: enunțul incident în limba română veche”, în *Lucrările celui de al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, Univers Enciclopedic Gold: 283–297.
- Manu Magda 2016a = Margareta Manu Magda, „Alocutive pragmatizate în graiurile populare românești”, *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Cluj, 11–12 septembrie 2014, Editura Mega.
- Manu Magda 2016b = Margareta Manu Magda, „Elemente de oralitate în texte românești vechi”, în *Lucrările celui de al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică* (sub tipar).
- Măgureanu 2008 = Anca Măgureanu, *La structure dialogique du discours*, București, Editura Universității din București.
- Pană – Boroianu = Ruxandra Pană – Boroianu, „Dialectologia istorică”, în Rusu, Valeriu (coord.), 1984 *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984: 41–57.
- Saramandu Nevaci = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, 2013 București, Editura Universitară, 2013.
- Vulpe 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București, 2001.

PARENTHETICALS IN THE WALLACHIAN DIALECTS

(Abstract)

The paper discusses the *pragmatic values* and *syntactic structure* of *parentheticals* occurring in the present-day dialects of Romanian (identified on the basis of the *samples of spoken language*) which are also attested in old Romanian (identified on the basis of *Romanian written texts* from the 16th-18th c. as markers of colloquial spoken language or features associated to orality). We also examine certain archaic features which appear as *pragmatized allocutive phrases* in present-day regional Romanian. The facts analysed here represent phenomena of continuity between old Romanian and present-day (regional) Daco-Romanian, and constitute an important database for research on *historical dialectology*.

Cuvinte cheie: texte dialectale muntenești, texte românești vechi, eterogenitate lingvistică, enunț incident, indici de oralitate, enunțuri incidente pragmatizate.

Keywords: Wallachian dialects, old Romanian texts, heterogeneous unit, parentheticals, markers of orality, pragmatized parenthetical.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13
margaretamagda@yahoo.com*